

КРИТИЧЕСКАТА ТРАДИЦИЯ И ФОРМИРАНЕТО НА ДЕСАКРАЛИЗИРАЩА ТЕОРИЯ НА ПРАВОТО

Виктор Иванов*

Понятие за критическа традиция и критична диагноза на правните науки

Под критическа традиция в широк смисъл обичайно се разбират всички онези философски и юридико-политически съчинения, които развенчават заблудите и мистификациите относно социалната действителност и особено относно властовите ѝ ракурси, каквито са съчиненията преди всичко на Хобс, Бейкън, Декарт, а малко по-късно на Лок, Русо и Хюм и последващите умерени или радикални критици на социалния строй и държавната власт [1]. Разбира се, в зависимост от степента на революционност на обществото, вълните на радикален критицизъм ту се засилват, ту стихват и социалните науки приемат или остро критичен тон, или по-смирено и по-премерено отношение към утвърдени структури и идеологии. В по-тесен смисъл под критическа традиция се разбира късното творчество на Кант с прочутите му три критики и съпътстващите ги съчинения [2], както и съчиненията на неговите адепти – кантианци и неокантианци. Критическата традиция на Кант оказва огромно влияние върху цялото последващо развитие на науката, включително и върху съчиненията на такъв радикален мислител като Карл Маркс [3]. Кант пише: "Нашият век е истински и същински век на критиката, на която всичко трябва да се подчини. Религията чрез своята святост и законодателството чрез своето величие обикновено искат да отбягнат от нея. Но в такъв случай те възбуждат справедливо подозрение срещу себе си и не могат да претендират за онова безусловно уважение, което разумът отдава само на това, което е могло да устои на свободната му и открита проверка." [4]

В съвременната наука и особено в правната теория критическата традиция е силно дискредитирана и критическите изяви на учените максимално ограничени и потулени. Много ярка диагноза на това състояние в сферата на правните науки дават Костас Дузинас и Адам Гири. С двойния критицизъм на съавторството те констатираат: "Юриспруденцията е благоразумието

---

* Виктор Иванов, доктор по право, катедра "Публичноправни науки", Университет за национално и световно стопанство, email: viktor2012012@abv.bg

на правото, правното съзнание и съвест. Исторически, когато мислителите са искали да разглеждат организацията на обществото или връзката между властта и субекта, те винаги са се обръщали към правото. Всички велики философи от Платон до Хобс, Кант, Хегел, Маркс и Вебер имат изследвания върху правото или дълбоко разбиране за неговото функциониране. Но юриспруденцията също е и съвестта на правото, откриване на правната справедливост и на идеалния закон, на основата на който съдим за позитивния закон, създаван от държавата. Юриспруденцията събира в едно това, което "е" и което "трябва" да бъде, позитивното и нормативното, правото и справедливостта. Но след дълъг процес на упадък, правната теория днес се характеризира с познавателна и морална нищета. Юриспруденцията стана рестриктивна и академично периферна наука, наръчник по технократски легализъм и легитимация на съществуващото." [5]. Трудно би могло да се каже по-критично и по-правдиво! Явно цели поколения юристи носят отговорност за "познавателната и морална нищета" на правните науки и по-специално на правната теория. Въпросът е: задава ли се изход от това незадоволително състояние на правните изследвания и на обществения образ на правото и правната теория? Разполагаме ли с теоретични масиви – идеи и понятия – за критично осмисляне на действителността на правното явление или сме се примирили с онези многопластови деформации на правото, които съпътстват процесите на културен и нравствен упадък, станали неоспоримо видими в съвремието ни, обусловени от дехуманизирана глобализация, колониализъм и неоколониализъм и от едно безпределно нарастване на капитала, концентриращ се в привилегировано малцинство за сметка на широките международни маси? [6]

На тези въпроси няма лесни и еднозначни отговори. Авторът на настоящото изложение обаче вярва, че е възможно теорията на правото и специалните правни науки да се развиват и изграждат на критическа установка и е предложил на правната общност концепция за **десакрализираща теория на правото**, която същевременно трябва да бъде **критично-рационална, анти-догматична, анти-апологетична, синтетично-енциклопедична, разوماгьосваща (дефетишизираща) и парадоксална по логическата си структура**, но стремяща се към изящно непротиворечиво изложение като изказ [7]. Една такава теория естествено ще се базира на радикалния хуманизъм като светоглед и социално-политическа практика и на всички плодотворни теории и постижения на обществените науки и преди всичко на революционното развитие на социологията, антропологията, психологията и културологията. Новите науки за човека, обществото и културата съдържат методологически ориентири и за развитие на правните науки, включително и за развитието на правната теория, която от една страна се явява естествен синтез от достиженията на всички правни науки, а от друга има и своеоб-

разна изпреварваща роля спрямо тях, доколкото се явява методологическа база за тяхното развитие. Разбира се, такъв тип теория не се ражда и развива откъснато от общонаучното и културното развитие. Една критична и де-сакрализираща теория на правото може да възникне, да се развие и утвърди само доколкото е в талвега на световната цивилизация, в магистралния път на развитието на културата и в частност на науката, като теоретично-понятиен феномен на културността.

Фундаменталната критичност на съвременната наука Рационалност и капитализъм

Цялата съвременна наука е изтъкана от критически теории и хипотези. Теорията на относителността на Айнщайн е критична спрямо класическото физическо мислене и преодолява Нютоновата физическа парадигма [8], теориите и теоремите на Гьодел се съотнасят критично към илюзиите за формално-логическо съвършенство на математиката и разкриват вътрешната парадоксалност на всяка една формално логическа система [9]. Огромен критически потенциал се съдържа не само в историческия материализъм на Маркс (по същество от модерно научно гледище синтез на марксистка антропология, социология и психология, със зачатъци на културологическо мислене), но и в социологиите на Конт, Дюркем, Зомбарт и Вебер [10]. Вебер специално акцентира на проблемите на рационализма и критическия светоглед в епохата на капитализма. Тук ще се спрем на тази **връзка между капитализъм и рационалност**, защото съвременното човечество и неговите духовни продукти се случват в мрежовите структури на капиталистическото производство и възпроизводство и тъй наречения "дух на капитализма". Според Румен Даскалов "Вебер различава два вида капитализъм. Един ирационален (наричан още и авантюрен, спекулативен, търговски или ориентиран към политически възможности) капитализъм, който според него се срещал в почти всички епохи и култури от миналото, още във Вавилон. Под това понятие попадат различни, носещи случаен и ирационален характер възможности за обогатяване (в миналото, но и днес), свързани с дейности като лихварство, държавни доставки и държавно кредитиране, откуп на данъци и служби, спекулация с цени и стоки, гарантирани от политическа сила монополи и експлоатация на колонии, печалби от финансиране на войни, революции, партии и пр. Всички тези форми се отличават от специфично модерния капитализъм по непостоянния, еднократен или прекъснат характер на дейността и по общо спекулативната си природа и използването на случайни възможности за печалба." (Даскалов, 1992, с. 249). Но разбира се, Вебер изучава най-задълбочено съвременните му форми на капитализма. Този капитализъм е от модерен тип и се характеризира с

това че е "*рационален, бюргерски, промишлен капитализъм (bürgerliche Betriebskapitalismus)*", при който се преследва печалба в трайно, рационално капиталистическо предприятие (промишлено, търговско или от друг вид) с рационална организация на труда и ориентация към мирна пазарна размяна. Този капитализъм се стреми към **печалба от рационално производство и търговия**, но използва и присъщи за съвременната епоха възможности за забогатяване като финансови спекулации и сделки с масов (борсов) тип стоки и ценни книжа, емитиране на ценни книжа за различен род предприятия, спекулативно финансиране на капиталистически предприятия и пр." (Даскалов, 1992, с. 250). Пресмятането, изчислението, осчетоводяването са "в основата на понятието за специфично модерен капитализъм. Капитализмът на Вебер е счетоводен (rechnerisch) капитализъм." Даскалов обръща внимание на факта, че както при Маркс, така и при Вебер, се осъзнава, че "Воденето на сметка прави възможно извършването на трайна, ориентирана към нова и нова печалба дейност. Оттук и значението на парите като рационално средство за съставяне на баланси и изчисление на разходи и приходи. Изчислимостта (и предвидимостта в най-широк смисъл) е свързана и с някои съществени условия, стоящи извън собствено икономическата област. Пресмятането на пазарните възможности зависи в най-голяма степен от съществуването на рационално право и управление, т.е. такова, чието действие е предвидимо, сигурно и надеждно, понеже следва формални правила." (Даскалов, 1992, с. 250). Разбира се, един капитализъм не би могъл да бъде от рационален тип, ако не утвърждава редица взаимосвързани институции на капитала. Даскалов конспективно изрежда тези институции, които Вебер задълбочено е анализирал малко преди своята кончина в курс от лекции по "Стопанска история": "1) постоянно капиталистическо предприятие (а то се характеризира с постоянен капитал, рационална организация на труда, вътрешна специализация и комбиниране на дейностите, заводска дисциплина, свободен наеман труд, рационална техника и механична енергия, ориентация на производството към пазара); 2) свободен пазар и пазарно (външно) разделение на труда между автономни частно-капиталистически предприятия; 3) финансово-банкова (кредитна) система, в която освен пари функционират различни видове ценни книжа (акции, дялове в предприятия, облигации от държани дългове, ипотечни книжа и пр.) – емитирането на ценни книжа е обозначено като комерсиализиране. Така описаната система на капиталистическо производство изхожда не от изолирания капиталистически индивид (както в трудовете на ранните икономисти), а (както у Маркс) от автономни частни предприятия, вплетени в пазарна борба." (Даскалов, 1992, с. 250-251).

Вебер не само изследва институциите на капитализма, но и дискутира редица условия за **максимална рационалност** на стопанството. Следо-

вателно той чертае условията на свободния (*laisser-faire*) пазарен капитализъм. Синтезирано от Даскалов тези условия са: "1) пълна апроприация на средствата за производство към собственици, респ. експроприиране на работниците от средства за производство; 2) свобода на пазара на труда, т.е. липса на апроприация на работни места към работници и на работници към собствениците на предприятията; 3) пълно отделяне на предприятието и неговата съдба от често ирационалната (от стопанска гледна точка) съдба на домакинството и личното състояние на собствениците му; 4) свобода на предприемачеството, т.е. ненамеса на собствениците на предприятието в начина на ръководенето му; 5) механична рационална техника; 6) свобода на пазар, т.е. отсъствие на монополи, ограничаващи свободната пазарна борба между автономни частни предприятия; 7) свобода на договаряне, т.е. отсъствие на ценови регулирания, ограничаващи свободното договаряне на условията на размяна; 8) рационална банково-парична система; 9) **формално рационално право и управление, гарантиращи предвидимост на функционирането на административния и правен ред и даващи сигурни правни гаранции на договарянията**; 10) чиста парично-данъчна държава." (Даскалов, 1992, с. 251).

Разглеждайки историята на капитализма от раннокапиталистическа система на разпръснатата манифактура до най-съвременните му форми на капиталистическо производство и възпроизводство, Макс Вебер възприема разбирането, че ролята на *увеличаващото се население*, както и притока на *благородни метали* от новооткритите Америки не е от решаващо значение за цялостното разгръщане на капитализма в модерната епоха. Той смята, че "Изобщо решаващи са не богатствата, каквито винаги е имало, а начинът на тяхното използване – организацията на труда и капиталистическият дух." (Даскалов, 1992, с. 254). Даскалов смята, че в случая тезата на Вебер звучи като възражение на Марксовата идея, че е необходимо някакво първоначално натрупване на капитала, без което не е възможно да започне трайният и непрекъсваем процес по възпроизводството на вече натрупания капитал. В най-известната си книга "Протестантската етика и духът на капитализма" Вебер защитава разбирането, че "въпросът за движещите сили на експанзията на модерния капитализъм не е на първо място въпрос за произхода на капиталистически използвани парични запаси, а преди всичко на капиталистически дух. Където последният се развива и действа, той си създава парични запаси, а не обратно." [11].

Търсейки общото в генезиса и развитието на капитализма, независимо от географските му граници, и стремейки се да изведе неговата есенция, Вебер стига до своя прочут тезис, че капитализмът притежава определен модерен "дух" и че този дух е дълбоко свързан с реформираното християнство. Този тезис е известен, като *протестантския тезис* на Вебер [12].

Но според Даскалов правилното разбиране на протестантския тезис на Вебер изисква редица уговорки и уточнения и само тогава бихме схванали истинската същност на Веберианската концепция за духът на капитализма. Даскалов провежда тези уточнения: "Първо тук става дума за приноса на протестантството за генезиса не на капитализма изобщо, а за създаването на неговия духовен "климат" и в частност на присъщото на него отношение към труда (или "професионален етос"). Самият този принос е схванат не пряко каузално, а като някакво "общо подпомагане", "обща посока" на въздействие, отношение на "адекватност". Освен това Вебер не твърди, че специфичния за капитализма дух е възникнал единствено под протестантско влияние и в една разширена програма за бъдещо изследване включва други евентуални фактори: рационализма на хуманистите, философския и научен емпиризъм, развитието на техниката и пр. И накрая, интересът към фактори само от "духовно" естество за генезиса на сложни явления като капитализма, е представен като умишлено и преднамерено едностранчив – той не изключва, а предполага изследването и на "другата страна" (материалната) на каузалната верига." (Даскалов, 1992, с. 261).

Вебер разбира "духът на капитализма" като своеобразна матрица на обществото, като вълпътена зададеност, следователно, като зависеща от развитието и от рационализма на модерността парадигма. Той изтъква, че под "дух на капитализма" трябва да имаме предвид "...комплекс връзки, съществуващи в историческата действителност, които ние като понятие обединяваме в едно цяло от гледна точка на тяхното културно значение." (Вебер, 2005, с.46-91) Вебер използва и израза "капиталистическия дух на Новото време" (Вебер, 2005, с. 301). Този израз е максимално равностоеен по смисъл на понятието "Културна парадигма на Новото време". Разбира се, стремежа на Вебер чрез един идеален феномен (протестантството) да обясни друг, предимно от сферата на материалния живот (капитализма), не се възприема от всички водещи интелектуалци като безспорен, а до голяма степен те го определят като парадоксален и ориентиран към традиционни религиозни мировъзрения.

От гледището на протестантската теология и по-специално на калвинисткото учение за предопределеност на отвъдната съдба, смята се за сигурен знак, че Бог благославя начинанията на избрания за спасение, ако в мирянските дела той се ползва с подчертан успех (Даскалов, 1992, с. 262). Протестантството "създава за капитализма, както предприемачески личности, виждащи в своите успехи Божии промисъл, така и "съзнателни" работници, напругащи сили за произвеждане на "принадена стойност" с поглед към "отвъдното" (Даскалов, 1992, с. 262). Веднъж възникнал капитализмът, той функционира като своеобразен Перпетуум мобиле. Неговото възпроизводство е своеобразен автоматизъм, при който религиозните "патерици" се зах-

върлят и "търсенето на Божието царство" се подменя от трезвата мотивация, свързана с преуспяването в професията и печеленето на пари, трансформирани в самоцел и заместващи сакралното с "утилитарно ориентиране към "земното". Според Румен Даскалов "Така протестантството довежда до невъзнамерявани последици и представлява грандиозен исторически пример за Хегеловата "хитрост на разума" (List der Vernunft) (Даскалов, 1992, с. 263).

Но колкото и критичен и задълбочен да е Макс Вебер в своите социолого-икономически и религиозно-юридически изследвания, то днес и неговата концепция за капитализма, доминирана от тъй наречения протестантски тезис, е подложена на критичен прочит. Така един от най-енциклопедично подготвените историци на нашето време, притежаващ завидна научна подготовка и в социалните, и в естествените науки – Фелипе Фернандес-Арместо – анализирайки краткотрайния имперски изблик на Швеция, смята че той се използва като доказателство в историческата и социологическата литература, че "протестантството превъзхожда католицизма като имперско вероизповедание и че протестантите са наследили способностите за трупане на богатства, каквито през Средновековието са проявявали най-вече евреите. Тази теза ми се струва погрешна във всяко отношение. (...) Между другото, северният капитализъм – ако се съди по водещите северни капиталисти от онова време – напълно толерантни, свободомислещи, умерени и неподатливи на фатализъм – няма нищо общо с определена християнска традиция, във всеки случай не и с някоя от радикалните ѝ направления. За завоевателни походи в началото на съвременната епоха да си католик не е по-голяма пречка, отколкото да си мюсюлманин, руско-православен или китаец." (Фернандес-Арместо, 1995, с. 218).

Необходимост от критично-рационална установка в правната теория в условията на глоболизиращ се капитализъм

Глоболизирането на капитализма руши националните държави и силно трансформира (изкривява) съпътстващите ги правни системи [13]. С развитието на транснационалните компании и създаването на международен олигархически елит и националните граници, и традиционните представи и стандарти за правилно и справедливо се рушат. Поражда се необходимост от глобален поглед върху умножаващите се проблеми и тяхното интернационализиране, както и върху възможните решения. Самият капиталистически рационализъм видимо преминава в своето противоречие – утвърждава се една вакханалия на ирационализма срещу природата на човека и срещу земната природа. Все нови и нови противоборства, национални, класови и расови конфликти, нестихваща надпревара във въоръжаването – песимизма

и апокалиптичните очаквания и проникновения се превръщат в рефрен, съпътстващ формирането на съвременния човек.

При тази най-общо очертана ситуация юристите неизбежно започват да се разслояват в две големи групи: такива, които със своите знания и дейност обслужват перманентно нарастващия капитал и юристи, които се противопоставят на недъзите на системата и защитават накърнените при нейното деформирано и деформиращо развитие човешки права, екологичното богатство и екологичното разнообразие [14]. Разбира се, тези групи са разграничени твърде абстрактно и условно, докато не се сблъскат по категоричен начин в безмилостна схватка интересите на олигархизиращата се прослойка от капитани на международния капитализъм с конкретни човешки съдби и възжеланията за чист и хармоничен свят.

Логично е юристите, които са относително доволни от конюктурата и примирени с механизмите на нейното функциониране, да изповядват възгледи и да са съпричастни към правни теории, защитаващи статуквото и по същество апологетично настроени към наличния държавно-правен строй. Юристите, чиято професионална изява ежедневно ги сблъсква с високите нива на несправедливост в разпределението на ресурсите и богатството, които противостоят на хилядите и хиляди нарушения и престъпления, които твърде често се разочароват от неразрешимостта на граждански и търговски конфликти, поради самата си социална позиция и професионална обвързаност, изпитват афинитет към теоретически структури, съдържащи подчертан критически дискурс. В период на относителна стабилност на световния капитализъм се утвърди и доразви теорията на Ханс Келзен за едно чисто откъм политически и морални веения учение за правото (Kelsen, 1960). Тази, в същността си апологетично настроена към правото теория (Захариев, 1958, с. 78-112), с лекота бе приета и адмирирана от мнозинството юристи, защото естествено отговаряше на тяхната представа за собствената им значимост в общественото разделение на труда. Но днес кризата на правосъзнанието [15] е усилена от прехода от национални държавно-правни континууми към наднационален порядък и регионални и глобални властови структури. Това води до необходимостта от "преоценка на всички ценности" в сферата на правната теория и от формирането и утвърждаването на теоретико-правна школа с подчертан афинитет към критическо мислене. Може да се направи прогнозата, че критическите съждения, които сега инцидентно се появяват в общественото пространство и на различни академични форуми, ще придобият все по-цялостният характер на модерна критична десакрализираща теория на правото.

Бележки:

[1] Редица критически диалози и трактати се появяват още в древногръцката философия, а по-късно и в съчинения и поетични творби на древноримски поети, оратори и юристи, но трайно научно-критическо мислене и традиция се формират "с еманципирането на науката от опекуството на църквата" (Цеко Торбов), с разцвета на естествените науки през XVI и XVII в., което води и до разцвет на философската мисъл. Срв. Торбов, Ц., Изследвания върху критическата философия, УИ "Св. Кл. Охридски", С., 1993 г., с. 18. Според Леонард Нелсон и Цеко Торбов най-ярък представител на критическото мислене в древна Елада е учителят на Платон Сократ. За Торбов истински великото в Сократ е неговият метод. Срв. Торбов, Ц., Цит. съч., с. 22. и Нелсон, Л., Сократовият метод, С., 1930 г.

[2] Кант, И., Критика на чистия разум, АИ "Проф. Марин Дринов", София, 1967 г. (Второ издание: 1992 г.; Трето издание: 2013 г.); Кант, И., Критика на практическия разум, София, 1974 г. (Второ издание: 1993 г.); Кант, И., Критика на способността за съждение, София, 1980 г. (Второ издание: 1993 г.) Преводач на трите критики е видният български юрист и философ проф. д-р Цеко Торбов; Кант, И., Прологомени към всяка бъдеща метафизика, която ще може да се представи като наука (1783 г.), преводач Валентина Топузова, В: Антология Европейска философия XVII – XIX век, Втора част, Изд. "Наука и изкуство", София, 1988 г. (съставители Елена Панова и колектив) и др. съч. На правното учение Кант е посветил отделен труд: Кант, И., Метафизика на нравите, Първа част. Метафизични основни начала на учението за правото, София, Изд. "Фараго", 2009 г., превод от немски Б. И. Гумнеров.

[3] Основното съчинение на Маркс, донесло му световна слава и признание е "Капиталът", чието пълно заглавие във втората си част е своеобразен поклон към Кант: "Капиталът: Критика на политическата икономия". "Принос към критиката на политическата икономия" е назован и по-ранен труд на Маркс, публикуван през 1859 г.

[4] Кант, И., Критика на чистия разум, АИ "Проф. Марин Дринов", София, 2013 г., с. 47.

[5] Douzinas C. and Adam Gearey "Critical Jurisprudence. The Political Philosophy of Justice" Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon 2005, Цит. по Христов, И. Български правни метаморфози, София, Изд. "Захарий Стоянов", 2007 г., с. 6.

[6] Ивка Цакова смята, че "Марксовата теза за държавата като "оръдие на класово господство" днес е особено актуална при разгърналия се процес на олигархизация на политиката под маската на либерална демокрация, при която държавите директно обслужват интересите на олигархични малцин-

ства". Тя сочи, че по данни на OXFAM (Световна мрежа от организации по проблемите на бедността) за периода от март 2016 г. до март 2017 г. 82% от новосъздаденото богатство е отишло в ръцете на 1% от световното население, а само осемте най-богати притежават толкова, колкото половината от световното население. През 2017 г. персоналното богатство на трима от тях – Джеф Безос, Бил Гейтс и Уорън Бъфет – се равнява на богатството на около 160 милиона американци. Срв. Цакова, И., Марксистки обяснения за възхода на съвременната олигархия, В: Научни трудове на УНСС, Том 5/2018, с. 395-411. Скокът в социалното неравенство, както и навлизането на човечеството в "епохата на филантрокапитализма" подробно са анализирани от Хр. Проданов. Срв. Проданов, Хр., 2018. Дигиталната икономика и бъдещето на капитализма, София, Издателски комплекс – УНСС., с. 109-111, с. 143 и сл.

[7] На концепцията за критична десакрализираща теория на правото съм посветил своята дисертация "Модерни парадигми в развитието на правната теория. Методологизиране на правните науки", в която съм се опитал синтезирано да очертая нейните контури. Срв. "Модерни парадигми в развитието на правната теория. Методологизиране на правните науки", автореферат, София, 2018 г., konkursi.unwe.bg/documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf. Кратко изложение на моето разбиране за правна методология и за десакрализираща теория на правото виж в: Иванов, В., Прологомени към една бъдеща методология на правото и към една Десакрализираща теория на правото, В: Научни трудове на УНСС, Том 5/2018, с. 257-293.

[8] Срв. Айнщайн, А., Избрани произведения, Изд. "Наука и изкуство", С., 1988 г., с. 90-137. Философска интерпретация на Теорията на относителността в българската литература осъществява акад. А. Поликаров., Срв. Поликаров, А., Относителност и кванти. Философски проблеми на съвременната физика., БАН, С., 1963 г., с. 71-235.; Поликаров, А., Айнщайн. Различни ракурси, С., Изд. "Наука и изкуство", 1985 г. (кратко, но съдържателно резюме-рецензия на тази книга вж. Николина Сретенова, Айнщайн – учен и хуманист, Сп. Философска мисъл, № 4, 1986 г., с. 104-106.)

[9] Роджър Пенроуз пише: "В началото на ХХ в., а и доста години по-късно, математиците се опитвали да избегнат парадоксите (като този на Ръсел), възникващи в резултат от прекалено либералните употреби на теорията на множествата, въвеждайки идеята за формална система. Според нея предварително трябва да бъдат формулирани съвсем ясно правилата, на които следва да отговарят аргументите, приемани за съставляващи математическо доказателство. Гьодел успява да покаже, че тази програма е неосъществима. По същество той демонстрира, че ако сме готови да приемем правилата на дадена формална система F като осигуряващи ни единствено правилни математически изводи, то трябва също да приемем за вярно определено ясно

формулирано математическо твърдение $G(F)$, същевременно признавайки, че то не е изводимо единствено чрез доказателствените методи на F . Иначе казано, Гюдел показва как да преодолеем всяка F , на която сме склонни да се доверим." Срв. Пенроуз, Р., Пътят към реалността. Пълен справочник за законите на Вселената, Изток-Запад, С., 2017 г., с. 429-430.

[10] Сравнителен анализ на ученията на Макс Вебер и Вернер Зомбарт във връзка с техните концепции за възникването и духът на капитализма провежда Алла Кирова. Срв. Кирова, А., Учение за капиталистическия дух – Макс Вебер versus Вернер Зомбарт, в: Икономически алтернативи, бр. 3, 2009 г., с. 70-84. Кирова смята, че "Според Зомбарт капитализмът като общество с постоянно нарастващата рационалност се характеризира със засилващото се преобладаване на еснафския дух, съединен с предприемаческия. Еснафското търгашество все повече изтласква героичното начало, стопанският живот се освобождава от религиозната нравственост, предприемачите се „засмукват във водовъртежа на безсъзнателната дейност, ... стопанисването заради самото стопанисване, ... крайната цел – живото човечество – се забравя изцяло.“ След тези обобщения за Зомбарт, Кирова цитира някои характерни размисли на Вебер, които днес звучат малко апокалиптично: "Съдба на нашето време, с присъщото на него рационализиране и интелектуализиране и преди всичко разомагьосването на света е, че тъкмо най-дълбоките и най-сублимни ценности отстъпват от обществения живот." Кирова обобщава идеите на Вебер за аскетичния дух на протестантството, питайки се заедно с него дали новият капитализъм не се нуждае вече от аскеза: „Едва ли и ние, живеещите близо век след големия учен, въпреки значителния икономически, технически и социален прогрес, имаме еднозначен отговор на този въпрос и той продължава да стои отворен за бъдещите поколения." [11] Weber, M., *Wirtschaftsgeschichte. Abriß der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, München und Leipzig, 1924 – Цит. по Даскалов, Р., Въведение в социологията на Макс Вебер, УИ "Св. Кл. Охридски", С., 1992 г., с. 254.

[12] Логично е, обаче, да се предположи, че в християнизирана Европа, ако основополагащата форма на християнско изповедание, каквото е католицизма, е била твърде съпричастна към властовите структури на феодализираните общества, то друга форма на изповедание, която в самия си генезис е анти-католическа и обслужва по-прогресивни, дистанциращи се от статуквото на феодална Европа властови структури и общества, ще бъде много по-способна да поеме ролята на идеология на формиращата се буржоазия. Разбира се, от това не следва, че протестантството е решаващият фактор за формирането на капитализма в Европа. Смятам, че протестантският тезис на Вебер е придобил изключителна популярност поради две основни причини: първо, той не може да не поражда симпатии в протестантските общности, тъй като изрично подчертава тяхната прогресивност, и второ, т. нар. протес-

тантски тезис твърде добре обслужва капиталистическата идеология, след онзи нокаут, който ѝ нанесе марксизма.

[13] Преди време констатирах, че "Мощното влияние на транснационални фактори съществено променя и организацията, и функцията, и ролята на модерната държава. Ставайки част от глобалната система на мрежовидно обвързаните властови структури, националната държава губи своите класически прояви на суверенитет спрямо определена територия и население и все повече се явява посредник в трансграничното общуване на глобални икономически и политически мегаструктури." (Срв. Иванов, В., Предизвикателствата на глобализацията се бизнес за модернизиранията на държавата и правото. В: Сб. Право и бизнес – усъвършенстване на нормативната уредба. Сборник доклади от Юбилейна научна конференция 2016, организирана по повод 25 години ЮФ на УНСС, Т. 2. Публично право, София, Издателски комплекс – УНСС, 2017 г., с. 234-249.). Това е неизбежно, когато модерната държава в своето историческо развитие осъществява преход от национализъм към универсализъм и се стига до своеобразна експроприация на държавата. Г. Х. Фон Райт смята, че "изглежда, националната държава се разрушава или изчезва. Разрушителните сили са транснационални. Щом като националните държави са превърнати единствено в рамка за счетоводни отчети и източници на ефективни политически инициативи, "транснационалността" на разрушителните сили ги поставя извън царството на преднамереното, целенасочено и потенциално рационално действие. Като всяко нещо, което скрива подобно действие, тези сили, техните форми и поведение са забулени в мъглявината на мистериозността; те са обект на догадки, а не на надежден анализ." Според Фон Райт "Преобразуващите сили от транснационален характер обикновено са анонимни и следователно трудно може да бъдат разпознати. Те не формират единна система или ред. Те са конгломерат от системи, манипулирани от напълно "невидими" действащи лица..." (Wright, G. H. von, The crisis of science and the withering away of the national state – Associations. 1, 1997, pp. 49-52. Цит. по Бауман, З., Глобализацията. Последниците за човека. С., ИК "Труд", 2013, с. 105-106.). Обикновените хора, гражданите на националните държави дори не могат да си представят реалната концентрация на капитала в транснационалните корпорации и тяхното влияние върху глобалните икономически мрежи и системата на националните държави. За някои анализатори е очевидно, че "близо половината от глобалните активи се контролират от няколко могъщи корпорации, чиито имена не са познати на широката публика." (Николаев, Н., Скритите собственици, Сп. "a-specto", бр. 32/2016 г., с. 80-97). При тази концентрация на капитал не бихме имали основание да се изненадваме от това, че транснационалните компании си пазаруват държави. Анализирайки произведение на Касториадис, Бауман стига до радикални изводи, които

ми се струват и реалистични. Той смята, че "глобалните финансови пазари "налагат своите закони и предписания върху планетата. Глобализацията не е нищо повече от тоталитарно разширяване на логиката им върху всички страни на живота" (Бауман, З., 2013. Глобализацията. Последиците за човека. София, ИК "Труд", с. 118-119).

[14] Принос в утвърждаването на екологичната проблематика в българската юридическа традиция имат С. Наумова, Г. Пенчев и Н. Христова. Срв. Наумова, С., Основни въпроси на екологичното право, Изд. "Тракия-М", С., 2007 г.; Пенчев, Г., Екологично право: Обща част, С., Феня, 2011 г.; Пенчев, Г., Принципи на българското екологично право, Изд. "Фондация "Граждани на Новата епоха", С., 2017 г.; Пенчев, Г., (2016) Строителство и екология (актуални правни аспекти), В: Сб. "Върховенството на закона – предпоставка за развитие на бизнеса и за икономически растеж. Научни изследвания в памет на проф. д-р Борис Ланджев", София, ИК – УНСС.; Христова, Н. Обект на административноправния режим на националните паркове, В: Сп. "Норма", 2017 г., № 10, с. 67-80; Христова, Н. (2017) Правен режим на националните паркове във Франция и Великобритания. В: STUDIA IURIS, № 2 (електронно издание, достъпно от: <http://studiaiuris.com>); Христова, Н., Административноправен режим на националните паркове, Изд. "Дамян Яков", С., 2018 г. Подробна библиографска справка за публикациите по екологично право в българската правна литература за периода 1928-1998 г. е съставена от Г. Пенчев – вж. Селективна библиография на българската правна литература по екологично право (1928-1998 г.). Съст. Г. Пенчев. С.: Сиела, 2000 г., 43 страници. По-подробно за въздействието на правото на ЕС върху българската правна политика и върху българското национално законодателство по опазването на околната среда виж Наумова, С., Въздействие на правото на ЕС върху националното законодателство по опазване на околната среда, Сп. "Общество и право, № 4, 2018 г.

[15] За криза на правосъзнанието се говори още в първата четвърт на XX век. Срв. Новгородцев, П., Увод във философията на правото, Т. II, Кризис в съвременното правосъзнание. Държавен строй, парламентаризъм и тяхното подобрене, София, 1925 г. Днес кризата е плод преди всичко от усещането за възможния апокалиптичен край на целокупния човешки род и от трансформациите на капитализма, унищожавачи традиционни представи и установки, произвеждали доскоро реална или илюзорна сигурност.

Референци:

- Айнщайн, А. (1988), Избрани произведения, Изд. "Наука и изкуство", София.
(Aynshtayn, A. 1988, Izbrani proizvedeniya, Izd. "Nauka i izkustvo", Sofia.)
- Бауман, З. (2013), Глобализацията. Последниците за човека, ИК "Труд", София.
(Bauman, Z. 2013, Globalizatsiyata. Posleditsite za choveka, IK "Trud", Sofia.)
- Вебер, М. (2005), Протестантската етика и духът на капитализма, Изд. "Гео Милев", София.
(Veber, M. 2005, Protestantskata etika i duhat na kapitalizma, Izd. "Geo Milev", Sofia.)
- Даскалов, Р. (1992), Въведение в социологията на Макс Вебер, УИ "Св. Кл. Охридски", София.
(Daskalov, R. 1992, Vavedenie v sotsiologiyata na Maks Veber, UI "Sv. Kl. Ohridski", Sofia.)
- Иванов, В. (2018), "Модерни парадигми в развитието на правната теория. Мето-дологизиране на правните науки", автореферат, София, достъпно на: konkursi.unwe.bg/documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf (достъп на 08.07.2019)
(Ivanov, V. 2018, "Moderni paradigmi v razvitiето na pravната teoriya. Metodologizirane na pravните nauki", avtoreferat, Sofia. Dostapno na: konkursi.unwe.bg/documents/752aftoreferat%20okonchatelen.pdf (dostap na 08.07.2019)
- Иванов, В. (2017), Предизвикателствата на глоболизиращия се бизнес за модер-низирането на държавата и правото. В: Сб. Право и бизнес – усъвършенстване на нор-мативната уредба. Юбилейна научна конференция., УИ "Стопанство", София.
(Ivanov, V. (2017), Predizvikelstvata na globalizirashtiya se biznes za modernizira-neto na darzhavata i pravoto. V: Sb. Pravo i biznes – usavarshenstvane na normativnata uredba. Yubileiyna nauchna konferentsiya, UI "Stopanstvo", Sofia.)
- Иванов, В. (2018), Прологомени към една бъдеща методология на правото и към една Десакрализираща теория на правото, В: Научни трудове на УНСС, Том 5, с. 257-293., Издателски комплекс – УНСС, София.
(Ivanov, V. 2018, Prolegomeni kam edna badeshta metodologiya na pravoto i kam edna Desakralizirashta teoriya na pravoto, V: Nauchni trudove na UNSS, Tom 5, s. 257-293., Izdatelski kompleks – UNSS, Sofia.)
- Кант, И. (2013), Критика на чистия разум, 1967 г. (Второ издание: 1992 г.; Трето издание: 2013 г.), АИ "Проф. Марин Дринов", София
(Kant, I. 2013, Kritika na chistia razum, AI "Prof. Marin Drinov", Sofia)
- Кант, И. (2009), Метафизика на нравите, Първа част. Метафизични основни начала на учението за правото, Изд. "Фараго", София.

- (Kant, I. 2009, *Metafizika na npravite, Pŭrva chast. Metafizichni osnovni nachala na uchenieto za pravoto*, Izd. "Farago", Sofia.)
- Кант, И. (1993), *Критика на практическия разум*, 1974 г. (Второ издание: 1993 г.), АИ "Проф. Марин Дринов", София
- (Kant, I. 1993, *Kritika na prakticheskia разум*, 1974 g. (Vtoro izdanie: 1993 g.), AI "Prof. MARIN DRINOV", Sofia)
- Кант, И. (1993), *Критика на способността за съждение*, 1980 г. (Второ издание: 1993 г.), АИ "Проф. Марин Дринов", София
- (Kant, I. 1993, *Kritika na sposobnostta za sazhdenie*, 1980 g. (Vtoro iz-danie: 1993 g.), AI "Prof. Marin Drinov", Sofia)
- Кант, И. (1988), *Пролегомени към всяка бъдеща метафизика, която ще може да се представи като наука (1783)*, преводач Валентина Топузова, В: Антология Европейска философия XVII – XIX век, Втора част, Изд. "Наука и изкуство", София
- (Kant, I. 1988, *Prolegomeni kam vsyaka badeshta metafizika, koyato shte mozhe da se predstavi като наука (1783)*, prevodach Valentina Topuzova, V: *Antologia Evropeiska filosofiya XVII – XIX vek, Vtora chast*, Izd. Nauka I izkustvo, Sofia)
- Кирова, А. (2009), *Учение за капиталистическия дух – Макс Вебер versus Вернер Зомбарт*, в: Сп. "Икономически алтернативи", бр. 3, с. 70-84.
- (Kirova, A. 2009, *Uchenie za kapitalisticheskia duh – Maks Veber versus Verner Zombart*, v: Sp. "Ikonomicheski alternativi", br. 3, s. 70-84.)
- Наумова, С. (2007), *Основни въпроси на екологичното право*, Изд. "Тракия-М", София.
- (Naumova, S. 2007, *Osnovni vaprosi na ekologichното право*, Izd. "Trakiya-M", Sofia).
- Наумова, С. (2018), *Въздействие на правото на ЕС върху националното законодателство по опазване на околната среда*, Сп. "Общество и право, № 4.
- (Naumova, S. 2018, *Vazdeistvie na pravoto na ES varhu natsionalното законодателство по opazvane na okolnata sreda*, Sp. "Obshtestvo i pravo, № 4.)
- Николаев, Н. (2016), *Скритите собственици*, Сп. "a-specto", бр. 32, с. 80-97.
- (Nikolaev, N. 2016, *Skritite sobstvenitsi*, Sp. "a-specto", br. 32, s. 80-97.)
- Новгородцев, П. (1925), *Увод във философията на правото*, Т. II, *Кризис в съвременното правосъзнание. Държавен строй, парламентаризъм и тяхното подобрене*, София.
- (Novgorodtsev, P. 1925, *Uvod vav filosofiyata na pravoto*, T. II, *Krizis v savremenното pravosaznanie. Darzhaven stroi, parlamentarizam i tyahното podobrenie*, Sofia.)
- Пенроуз, Р. (2017), *Пътят към реалността. Пълен справочник за законите на Вселената*, Изд. "Изток-Запад", София.
- (Penrouz, R. 2017, *Patyat kam realnostta. Palen spravochnik za zakonite na Vselenata*, Izd. "Iztok-Zapad", Sofia.)

- Пенчев, Г. (2000), Селективна библиография на българската правна литература по екологично право (1928-1998 г.), Изд. "Сиела", София.
(Penchev, G. 2000, Selektivna bibliografiya na balgarskata pravna literatura po ekologichno pravo (1928-1998 g.), Izd. "Siela", Sofia.)
- Пенчев, Г. (2011), Екологично право: Обща част, Изд. "Фенея", София.
(Penchev, G. 2011, Ekologichno pravo: Obshta chast, Izd. "Feneya", Sofia.)
- Пенчев, Г., (2016), Строителство и екология (актуални правни аспекти), В: Сб. "Върховенството на закона – предпоставка за развитие на бизнеса и за икономически растеж. Научни изследвания в памет на проф. д-р Борис Ланджев", ИК – УНСС, София
(Penchev, G. 2016, Stroitelstvo i ekologiya (aktualni pravni aspekti), V: Sb. "Varhovenstvoto na zakona – predpostavka za razvitie na biznesa i za ikonomicheski rastezh. Nauchni izsledvania v pamet na prof. d-r Boris Landzhev", IK – UNSS, Sofia.)
- Пенчев, Г. (2017), Принципи на българското екологично право, Изд. "Фондация "Граждани на Новата епоха", София.
(Penchev, G. 2017, Printsipi na balgarskoto ekologichno pravo, Izd. "Fondatsiya "Grazhdani na Novata epoha", Sofia.)
- Поликаров, А. (1963), Относителност и кванти. Философски проблеми на съвременната физика, БАН, София.
(Polikarov, A. 1963, Otnositelnost i kvanti. Filosofski problemi na savremennata fizika, BAN, Sofia.)
- Поликаров, А. (1985), Айнщайн. Различни ракурси, Изд. "Наука и изкуство", София.
(Polikarov, A. 1985, Aynshtayn. Razlichni rakursi, Izd. "Nauka i izkustvo", Sofia.)
- Проданов, Хр. (2018), Дигиталната икономика и бъдещето на капитализма, Издателски комплекс – УНСС, София.
(Prodanov, Hr. 2018, Digitalnata ikonomika i badeshteto na kapitalizma, Izdatelski kompleks – UNSS, Sofia.)
- Сретенова, Н. (1986), Айнщайн – учен и хуманист, Сп. Философска мисъл, № 4
(Sretenova, N. 1986, Aynshtayn – uchen i humanist, Sp. Filosofska misal, № 4)
- Христов, И. (2007), Български правни метаморфози, Изд. "Захарий Стоянов", София
(Hristov, I. 2007, Balgarski pravni metamorfozi, Izd. "Zahariy Stoyanov", Sofia)
- Христова, Н. (2017), Обект на административноправния режим на националните паркове. В: Сп. "Норма", № 10.
(Hristova, N. 2017, Obekt na administrativnopravnia rezhim na natsionalnite parkove. V: Sp. "Norma", № 10.)
- Христова, Н. (2017), Правен режим на националните паркове във Франция и Великобритания. В: STUDIA IURIS, № 2 (електронно издание, достъпно от: <http://studiaiuris.com>)

- (Hristova, N. 2017, Praven režim na natsionalnite parkove vav Frantsia i Velikobritania. V: STUDIA IURIS, № 2 (<http://studiaiuris.com>))
- Христова, Н. (2018), Административноправен режим на националните паркове, Изд. "Дамян Яков", София.
- (Hristova, N. 2018, Administrativnopraven režim na natsionalnite parkove, Izd. "Damyan Yakov", Sofia.)
- Цакова, И. (2018), Марксистки обяснения за възхода на съвременната олигархия, В: Научни трудове на УНСС, Том 5, с. 395-411.
- (Tsakova, I. 2018, Marksistki obyasnena za vazkhoda na savremennata oligarhia, V: Nauchni trudove na UNSS, Tom 5, s. 395-411.)
- Торбов, Ц. (1993), Изследвания върху критическата философия, УИ "Св. Кл. Охридски", София.
- (Torbov, Ts. 1993, Izsledvania varhu kriticheskata filozofia, UI "Sv. Kl. Okhridski", Sofia.)
- Фернандес-Арместо, Ф. (1995), Хилядолетието, Изд. "Прозорец", София.
- (Fernandes-Armesto, F. 1995, Hilyadoletieto, Izd. "Prozorets", Sofia.)
- Douzinas C. and Adam Gearey, (2005), "Critical Jurisprudence. The Political Philosophy of Justice" Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon
- Wright, G. H. von, (1997), The crisis of science and the withering away of the national state – Associations.1.

КРИТИЧЕСКАТА ТРАДИЦИЯ И ФОРМИРАНЕТО НА ДЕСАКРАЛИЗИРАЩА ТЕОРИЯ НА ПРАВОТО

Резюме

Критическата традиция, възхождаща от древността през Кант до наши дни, е в основата на съвременното научно мислене. В сферата на правознанието тя е застрашена от апологетични теории и безкритичен позитивизъм. Въпреки, че капитализмът по своя дух е рационалистичен, има опасност в съвременните си ипостаси да се трансформира в своя ирационална дехуманизирана версия, която да се откаже от най-значимите достижения на научното мислене, подменяйки ги със занаятчийски прагматизъм и професионален конформизъм. В статията се защитава разбирането, че само съзнателното и целенасочено следване на критическата традиция и нейното актуализиране в условията на глобализиращ се и дигитализиращ се капитализъм може да ни даде основите на една завършена десакрализираща теория на държавата и правото.

Ключови думи: критическа традиция, рационализъм, критическа теория, криза на правосъзнанието, десакрализираща теория на правото

JEL: K1, K4

THE CRITICAL TRADITION AND THE FORMING OF DESACRALISING LEGAL THEORY

Viktor Ivanov*

Abstract

The critical tradition ascending from antiquity through Kant to the present day is in the basic of modern scientific thinking. In the sphere of the legal science, it is threatened by apologetic theories and uncritical positivism. Although the capitalism is rationalistic in its own spirit, there is a danger of its modern hypostases to transform into its irrational dehumanized version, which abandons the most significant achievements of scientific thinking, replacing them with craft pragmatism and professional conformism. In the article is defended the understanding that only the deliberate and purposeful follow-up of the critical tradition and its updating in the conditions of globalizing and digitizing capitalism can give us the foundations of a complete desacralising theory of the state and law.

Key words: critical tradition, rationalism, critical theory, crisis of the legal awareness, desacralising theory of the legal theory

JEL: K1, K4

---

* Viktor Ivanov, Assist. Prof., PhD in Law, Department of Public Legal Studies, UNWE, email: viktor20122012@abv.bg